
DR. M. MUSTAFA ÇAKMAKLIOĞLU* İLE SÖYLEŞİ

Mevlânâ'nın dinî kimliği ile alakalı neler söylersiniz. Sizce o bir Müslüman mı yoksa dinler üstü bir hümanist mi?

Hz. Mevlânâ'nın hayatı bütün merhaleleriyle birlikte bir bütün olarak göz önünde bulundurulduğunda bu sorunun cevabı âşikârdır. Sâdece Mevlânâ değil, rûhânî kemal yolunda yürüyen ve bu yolun esaslarına vurgu yapan hangi sûfinin hayatı söz konusu olursa olsun, muhtelif değişim aşamalarıyla bir tekâmül süreci dikkat çeker. Şimdi Mevlânâ'nın hayatına gerek tarihî, gerekse rûhânî tekâmül aşamalarını dikkate alarak bütüncül bir perspektiften bakacak olursak şöyle bir tablo çıkar: Her şeyden önce Hz. Mevlânâ, ilk eğitimini babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâuddîn Veled (ö.628/1231)'den aldıktan sonra dönemin meşhûr ilim merkezleri Şam ve Halep'te Tefsir, Hadis, Kelam, özellikle de Fıkıh gibi dînî ilimleri ileri düzeyde tadrîs etmiş bir ilim adamıydı. Dahası Mevlânâ, babasının vefatının ardından onun makamını doldurabilen, hattâ hocası Seyyid Burhâneddîn'in ifadesiyle dînî ilimlere babasından daha vukûfiyetli bir din âlimi, İslam Hukuku üzerine uzmanlaşmış bir medrese hocası, medrese öğrencilerinin yanı sıra geniş halk kitlelerini de İslam dîni hakkında bilinçlendirmeye çalışan bir vaiz idi. Kaldı ki Mevlânâ geleneksel İslâmî ilimlerin yanı sıra ilk tasavvufî eğitimini de Babası, ardından da Burhâneddin Muhakkık Tirmizî (ö.639/1241) vasıtasıyla şeriatin zâhirî hükümlerine riâyet husûsunda hayli titiz olan Kübreviyye tarikati usûlüne göre almıştır. En nihayetinde cezbeli, coşkun Hakk âşığı Tebrizli Şems'in ilâhî bir tecellî sonucu Mevlânâ'nın hayatına ânî girişi ve yine ilâhî bir tecellî ile ona "ayrılık" ateşini tattırmasıyla Mevlânâ coşkun, cezbeli, temkînden çok telvîn ve sekr hallerine düşkün bir Hak âşığı haline gelmiştir. Şunu söylemeye çalışıyorum: Mevlânâ, kendi din, varlık ve insan

* Ar. Gör. Dr., Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi

yorumunu ya da rûhânî öğretilerini, asırlar boyunca farklı disiplinleriyle tesis edilen ve kendisinin de çok iyi vâkıf olduğu geleneksel İslam'dan uzaklaşarak değil, bilakis ilâhî nefesin ve hikmetin küllî mazharı olması bakımından bütün beşeriyeti kuşatan son din İslam'ın temel kaynakları Kur'an ve Sünnetin derinliklerine dalarak geliştirmiştir. Mevlânâ, dînin mânâ boyutuna vurgu yaparken ya da hoşgörülü bir din anlayışına işaret ederken, söz gelimi ibadet şekilleri itibarıyla farklı formları bünyesinde barındıran eklektik yeni bir din tesis ediyor değildir. Aksine ibadetlerin şer'an belirlenen şekli formlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Mevlânâ, İslâm'a ve onun temel kaynaklarına olan bağlılığını ve bu aslı kaynaklar yanında kendi konumunu; azîz Kur'an'ın âciz bir kölesi, seçkin Muhammedî yolun basit bir toprağı olduğunu ifade etmek sûretiyle açıkça ilân eder. Mevlânâ, başta *Mesnevî'si* olmak üzere eserlerinde Kur'an âyetleri, Kutsî hadisler ve Hz. Peygamber'in sözlerini gerek doğrudan zikretmek, gerekse bir kelimeyle telmihte bulunmak sûretiyle rûhânî perspektiften zengin yorumlarını sunar. Zîrâ diğer sûfîler gibi Mevlânâ'ya göre de vahyin mânâsı sadece lafız düzeyiyle sınırlı değildir. Sûreti ve sonsuz mânâ boyutu itibarıyla iki yüzlü ipek bir kumaş gibi gördüğü Kur'an'ın bir çok mânâ düzeyi vardır ve herkes bu sonsuz mânâlardan idrak seviyesince faydalanır. Bu zengin yorum anlayışının bir sonucu olarak *Mesnevî*'de, meselâ Kur'an kıssalarının psikolojik yorumlarını buluruz. Bu yorumlarında, bir birey olarak insanın nefesindeki Nemrutluk ve Firavunluk yönünden buna mukabil de İbrahimî, Mûsevî ve İsevî sıfat üzere bulunmaktan bahseder Mevlânâ. Şimdi, günümüzde Mevlânâ ile birlikte sıkça telaffuz edilen ve kanaatimce içeriği pek de doldurulamayan "insan sevgisi", "hümanizm" ve "hoşgörü" gibi kavramlar onun insan, varlık ve din tasavvurunun tam karşılar mahiyette değildir. O, bütün bu tasavvurlarını mensubu olduğu İslam dininden ve bir sûfî olarak yaşadığı rûhânî tecrübeden bağımsız olarak geliştiriyor değildir. Literal olarak kendisine ait olmasa da düşüncesinin genel yapısına iyi uyduğu için Mevlânâ ile birlikte sıkça zikredilen Ebu Saîd Ebu'l-Hayr (ö.1049)'ın "Gel, gel ne olursan ol yine gel. İster kâfir, ister Mecûsî, ister putperest olsan da gel..." ifadesi ve bu sözün Mevlânâ'nın eserlerindeki izdüşümü, onun sıkça vurgu yaptığı "vahdet" perspektifinden hareketle farklı din, kültür ve ırktan insanlara genelde İslam'ın, özelde tasavvufun ümit kapısını göstermeye çalışma gayretkârlığının semeresidir aslında.

Müslüman bir sûfî olan Mevlânâ'nın yetiştiği ortam sizce onun fikrî teşekkülüne nasıl katkıda bulunmuştur?

Elbette her insan, her ilim adamı ve her sûfî için geçerli olduğu gibi Mevlânâ için de, döneminin sosyal ve kültürel şartlarının onun düşünce dün-

yasının teşekkülünde katkıda bulunduğu bir gerçektir. Bu hakikati ifade etmek üzere “insan, çevresinin çocuğudur” denilmiştir. Görüşleri uluslararası düzeyde bir etkiye sahip olan bir şahsiyetin yetişmesinde döneminin sosyo-kültürel ve ilmî-edebî özellikleri ile yaşadığı toplumun ulaştığı medeniyet seviyesi elbette önemlidir. Bir sûfinin yaşayıp yetiştiği kültürel ortam, onun sadece fikrî teşekkülüne değil elde ettiği hikmeti ifade tarzına, hattâ ifadelerinin icmâlî-tafsîlî ya da sembolik oluşuna bile tesir eder. Hz. Mevlânâ'nın bizzat kendisi, ilmî bahisler ihtivâ eden kitaplar telif etmek yerine şiir dilini tercih edişindeki temel sâikin, bulunduğu muhitin kendisine bu yöndeki bir tesirinin sonucu olduğunu açıkça ifade eder. (*Fîhi Mâ Fih*, 70, 71.) Her şeyden önce Mevlânâ, babası Bahâuddin Veled'in etkisiyle henüz çocukluk yaşlarından itibaren ilmî ve tasavvufî bir hava teneffüs edebileceği bir ortamda yetişmiştir. Tasavvufî ve ilmî ilk eğitimini babasından alan Mevlânâ, ailesiyle birlikte çıktığı Horasan (Belh)'dan Konya'ya uzanan seyahatlerinde dönemin İslam coğrafyasının Semerkant, Nişabur, Bağdat, Mekke, Şam, Halep gibi meşhur merkezlerini de görmüştür. Şimdi henüz çocuk yaşta da olsa Mevlânâ'nın bu meşhur ilim merkezlerinden ve bu merkezlerde karşılaştığı şahsiyetlerden hiç etkilenmediğini söyleyemeyiz. Dahası Mevlânâ, babasının vefatının ardından onun halifesi Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî (ö.1241)'nin gözetiminde tasavvufî eğitimine devam etmiş, sonra tadrîs için Halep ve Şam'a gitmiş ve Şam'da, Kübrevî Sa'duddîn Hamûye (ö.1252), Evhaduddîn Kirmânî (ö.1238) ve İbnü'l-Arabî (ö.1240) gibi dönemin meşhûr sûfileriyle görüşme imkânı bulmuştur. Yine Konya'daki ikâmetleri esnasında İbnü'l-Arabî'nin ilk öğrencilerinden Sadreddîn Konevî (ö.1273) ile yakından görüştüklerini biliyoruz. Yine Mevlânâ'nın, Hakîm Senâî (ö.1131)'ye, Ferîduddîn Attâr (ö.1220)'a ve bu sûfîlerin eserlerine olan düşkünlüğünü biliyoruz. Şimdi bütün bu tarihî koşullar, kültürel ve mânevî ortam Mevlânâ'nın şahsiyetinin ve düşüncesinin teşekkülünde etkili olmuştur. Fakat bir diğer açıdan baktığımızda bir sûfinin düşüncelerinin teşekkülünde yetiştiği sosyo-kültürel ortamın yanı sıra, hattâ bundan daha da önemli olarak yaşadığı mânevî/rûhânî tecrübeleri de önemlidir. Şimdi bir sûfinin varlık, insan, din ya da genel anlamda metafizik hakkındaki fikriyatına yaşadığı mânevî tecrübeler ve bunlar neticesinde hâsıl olan irfân damgasını vurur. Bir sûfî olarak Mevlânâ'nın düşünceleri de onun sûfiyâne tecrübelerinden bağımsız düşünülemez. Hatta tarihî olarak Şems-i Tebrîzî ile tanışmaları ve kısa bir süre sonra ayrılışlarında da, geleneksel olarak şeyh-mürîd, hoca-talebe ya da iki samîmî dost arasındaki etkileşimden ziyâde bu tür bir rûhânî etki söz konusudur.

Şîî olduğuna dair iddialara ne dersiniz?

Meşhûr şahsiyetler hakkında genelde bu tür iddialar olur. Bu iddialar genellikle iki sâikle ileri sürülür: 1. Şöhreti herkesçe kabul edilen bir şahsiyeti, kişinin kendi mensup olduğu kültür, mezhep, coğrafya ya da ırka ait görme arzusu. 2. Metodik farklılıktan dolayı düşünceleri kabul edilmeyen ya da şöhretinden bir şekilde endişe edilen şahsiyeti, daha marjinal kabul edilen gruplara ait göstererek gözden düşürme arzusu. Sûfilerin her iki sâikle de bu tür iddialara maruz kaldığını biliyoruz. Elbette bunda sûfilerin, hangi konu olursa olsun geniş bir perspektiften bakarak farklı görüşlerin hakikatın bir veçhesini oluşturduğu düşüncesinden hareketle eserlerinde, farklı din, felsefe ve mezheplerin görüşlerine ve ıstılâhâtına yer vermeleri de etkili olmuştur. Sözelimi Şeyhü'l-Ekber İbnü'l-Arabî'nin eserleri için böyle bir durum söz konusudur. Mevlânâ hakkında bu yönde ileri sürülen iddialara gelince şunları söyleyebiliriz: Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled'in vefatını takip eden yüzyıllar içerisinde bazı çelebilerin rindâne hareketleri ve Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektâşî tekkelerinin de kapatılmasının ardından tâkibâta uğrayan bâzı Bektâşî Dedelerinin Mevlevî tekkelerine sığınmalarının sonucu olarak Mevlevîlikte bazı Şîî, Bektâşî ve Bâtınî tesirler görülmeye başlamış ve Mevlânâ da bu mezhep ve gruplarca Bektâşî, Şîî hattâ Gulât-ı Şia'dan gösterilmeye çalışılmıştır. Nitekim Merhûm Şefik Can Hoca'nın ifade ettiği göre; İranlı Hidâyet Han'ın 1863 senesinde Tahran'da bastırıldığı *Dîvan'* da (*Dîvân-ı Şemsü'l-Hakâik*) ve 1884'te Hindistan'da bastırılan *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî'* de, Mevlânâ'ya ait olmayan ve aşırı Şîî görüşleri muhtevî bazı şiirler Mevlânâ'ya aitmiş gibi gösterilmiştir. Halbuki Bedûzzamân Firûzanfer'in, titiz bir ilmî tetkikle, matbu ve yazma bütün divanları inceleyip yedi cilt halinde neşrettiği *Dîvan'* da bu şiirlerin yer almadığı görülmektedir. Bu hususta öncelikle şunu vurgulamakta fayda var ki; genelde sûfilerin özelde Mevlânâ'nın, Hz. Ali ve evlâdına hayli ihtimâm göstermeleri ve irfânî bilgiyi Hz. Peygamber'den tevârüs edip aktaran ilk şahıs olarak Hz. Alî'ye önemli bir konum atfetmeleri, onların her hangi bir şekilde Şîî tesir altında oldukları ya da her hangi bir mezhep kaygısıyla bu görüşleri ileri sürdükleri anlamına gelmez. Zîra geneli îtibârıyla sûfilerin yaptığı gibi Mevlânâ da, Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan övgüyle bahseder. Hattâ, Şîî'lerle arasında tam bir ayrışma noktası teşkil edecek şekilde, *Mesnevî'* nin uzunca bir pasajında Muâviye'den övgüyle bahseder. (*Mesnevî, II, 2603-2740b.*) Diğer taraftan Mevlânâ'nın fikrî teşekkülünden bahsederken genel olarak isimlerini zikrettiğimiz ona tesir eden şahıslardan babası Bahâuddîn Veled'den Hakîm Senâî ve Attâr'a, hattâ Halâviye Medresesindeki hocası Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm

(ö.1262)'e kadar hepsi Sünnî âlim ve mutasavvıflardır. Yetiştigi muhît itibâriyle Mevlânâ'nın Şîî bir tesir almadığı açıktır. Bunun da ötesinde Mevlânâ, Halep'te gördüğü Şîî'lerin, Hz. Hüseyin (ö.680)'in Kerbelâ'da şehit edilmesinin yasını tutarken sergiledikleri halleri, bunların Hz. Hüseyin ve etrafındaki yüce insanların hallerinden gafil oldukları iddiasıyla açık şekilde eleştirir. (*Mesnevî*, VI, 777-805 b.)

Şems'le ilişkileri hakkındaki görüşünüz nedir. Şems onu bu kadar derinden nasıl etkileyebilmiştir?

Öncelikle bu iki sūfinin buluşup görüşmelerini, sohbet etmelerini bütün etkileri salt tarihî ve maddî şartlar içerisinde gerçekleşen bir hadise olarak mü-lâhaza etmemek lazım. Yeri geldikçe ifade etmeye çalıştığım gibi Mevlânâ'nın, Tebriz'in melâmî meşrep, coşkun tavırlı sūfisi Şems ile karşılaşmasında geleneksel şeyh-mürîd, hoca-talebe ya da iki samîmî dost etkileşiminden ziyâde rûhânî bir tesir söz konusudur. Bir kere, Şems'le Mevlânâ'nın ilk karşılaşmalarında aralarında geçen ve Mevlevî kaynaklarda farklı versiyonlarıyla zikredilen diyalogda Şems, Mevlânâ'ya bulunduğu konumu itibâriyle mevcut halinin kendisine perde olduğunu ve rûhânî kemal yolunda erişilecek başka makamların da olduğunu ihsâs ettirmeye çalışmıştır. Rûhânî etkisi olan bu diyalogların neticesinde Mevlânâ'da tasavvufî açıdan farklı bir hâl, farklı bir zevk ve yakınındaki bazı insanların, hattâ bazı müritlerinin bile hakikatini idrak edemediği rûhânî bir dönüşüm hâsıl olmuştur: İlmî mesâiler, tadrîs ve halkı irşâd ile meşgul bir âlim ve rûhânî hayatı temkîn üzere devam eden bir sūfi olan Mevlânâ artık, Şems'le gönül sohbetinden başka bir şeyle meşgul olmak istemeyen, vecd, sekr, istiğrâk hallerini daha tatlı bulan, ney ve rebâbın gönül kulağına fısıldadıklarıyla sema' eden coşkun bir Hak aşığı haline gelmiştir. Mevlânâ, Şems'ten önce zühd, takvâ, riyâzet ve mücâhede makamlarında kemal üzere bir sūfi iken Şems'le karşılaşmasıyla, aşk makamında bir mürîd olmuştur. Aşk ateşiyle Mevlânâ'nın dilinden dökülen kaside, gazel ve rubâîlerinde, Şems ile birlikte hayatına giren derin coşku, heyecan, aşk, cezbe ve nihayet ayrılık feryâdı hemen hissedilir. Bu "vuslat" ve "firkat" dönemlerinde Şems'in Mevlânâ'ya etkisi öyle âşikârdır ki, bu dönemdeki şiirlerinde Şems'in adını dilinden hiç düşürmez. Dahası gazellerinde çoğunlukla onun adını mahlas olarak kullandığı için bu şiirlerinden oluşan *Dîvân'ı*, *Külliyât-ı Divân-ı Şems-i Tebrîzî* veya *Divân-ı Şemsü'l-Hakâyık* gibi isimlerle anılır.

Bu iki Hakk âşığının kısa süren vuslatı kadar ayrılışları da, ezeli "ayrılık" ateşini hikâye etmeye çalışan Mevlânâ üzerinde hayli tesirli olmuştur. Şems'in ayrılık ateşiyle iki kez yanan Mevlânâ'nın ilk ayrılığı, onu tekrar Konya'ya

dönmeye iknâ etmek üzere oğlu Sultan Veled'i Şam'a göndermesiyle son bulmuş, Şems, Sultan Veled ile birlikte Konya'ya dönmüş ise de ikincisi tam bir "firkat" olmuştur. Gönlnü aydınlatan Şems'inden bir daha haber alamayan Mevlânâ'nın aşk ateşi, ayrılık ateşiyle daha da alevlenir. Sultan Veled'in ifadesiyle: "Fetva veren şeyh, aşka şâir kesilir. Zâhid iken, ezeli nur şarabının meyhanecisi olur." Artık biraz daha münzevî bir hayat yaşayan Mevlânâ, beyaz sarığı yerine duman renkli sarık sarıp, Yemen hırkası ve Hint ferâcesi giyerek Şems'in yasını tutar. Bu dönemde o, öyle derin bir sükûnet içerisine girmiştir ki; tasavvufî eğitim açısından bir istisnâ görülebilecek şekilde müritlerinin terbiyesini yakın dostu Şeyh Selahaddîn Zerkûbî'ye havale eder.

Kısacası Mevlânâ Şems'te, kâmil bir insanın gönül aynasında, kendisini evrenselleştiren aslı neşvesini bulmuştur. Zirâ, her ne kadar tasavvufî bir eğitim almışsa da Mevlânâ'nın, bir müderris, bir vaiz, bir fakih olarak, kısacası belirli bir resmiyet içerisinde bulunarak oluşturduğu ve yaratılıştan getirdiği aslı benliğinin önünde set oluşturan geleneksel benliği, her hangi bir mekân, görev, toplumsal bir değer yargısıyla ya da âdetle, hatta bir sûfî olmasıyla birlikte kendisini bir şeyhle kayıtlandırmayan melâmî meşrep, uçan Şems (Şems-i Perende) ile yıkılmıştır. İlâhî bir tecellî ile bu bend yıkılmış ve Mevlânâ'nın gönlünde kaynayan irfan pınarları her dil, din ve ırktan insana ulaşarak evrensel bir boyut kazanmıştır.

Şems ile buluştuktan sonra mürid eğitimi, medrese dersleri, vaaz ve sohbet gibi dini hizmetleri bırakmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Az önce Şems-Mevlânâ buluşmasından bahsederken ifade etmeye çalıştığım gibi bu karşılaşmanın etkileri tarihî ve maddî boyutları aşmış Mevlânâ'da büyük bir rûhanî dönüşüme sebep olmuştur. Bu durum sadece Mevlânâ ile de sınırlı değildir. Yaşadıkları tecrübeler her yönden örtüşmese de benzer bir şekilde İmam-ı Gazâlî de hakikati arama yolunda kendisinde hâsıl olan rûhânî tesir sonucu eriştiği yüksek mevkinin ve medrese hocalığını terk ederek bir müddet münzevî hayat yaşamıştır. Şems'le karşılaşmasıyla Mevlânâ da, kırk yaşına kadar ulaştığı sosyal konumu, mevki, hattâ bin bir zahmetlerle elde ettiği ilmî müktesebâtı, kısacası geleneksel benliği ile Şems'te tecrübe ettiği bir sırrın câzibesini arasında kalmış ve daha vâroluşsal, daha aslî gördüğü bu sırrı, ilâhî aşkı tercih etmiştir. Tabî ki bu tür rûhânî ve existansiyel tecrübeler diğer beşerî, maddî tecrübelerle göre daha tesirlidir ve insanı her yönden kuşatır. Aşk, vuslat ya da vahdet zevkinin idrak edildiği bu tür tecrübeler esnasında sûfide kuşatıcı bir bakış açısı hâsıl olur ve sûfî artık bütünüyle varlığa, insana, ya da dine hep bu perspektiften bakar ve beşerî bütün eylemleri de bu küllî bakışın

tesiriyle şekillenir. İşte Mevlânâ da Şems'ten sonra hayata ezeli aşk perspektifinden bakarak diğer bütün eylemlerini daha tâlî görmüş ve o zamana kadar yürütmekte olduğu bazı görevleri terk etmiştir. Elbette, Mevlânâ yürüttüğü bütün bu hizmetleri terk etmek sûretiyle toplumsal ya da rûhânî hiçbir etki ve fonksiyon icrâ etmeyen bir hayat benimsemiş değildir. Mevlânâ'nın bu münzevî ve cezbeli döneminin bir eseri olarak bugün, onun lirik gazel, kaside ve rubâilerini muhtevî muhteşem *Dîvân*'ına sahibiz. Yine daha sonraları, yazılış hikâyesinden müritlerinin ve etrafındakilerin idrak seviyelerini ve beklentilerini de dikkate almak sûretiyle daha didaktik amaçlı muhteşem *Mesnevî*'sini de Hüsameddin Çelebi'ye dikte ettirdiğini biliyoruz. Kısacası bu tür varoluşsal, rûhânî tecrübelerle toplumsal hayattan belirli süre kopmalar sonuçta daha fonksiyonel olabilmektedir.

Mevlânâ'nın dinî-tasavvufî görüşlerinin Kur'an ve Sünnet kaynaklı olduğunu belirttiniz. Onun tevhid, iman, küfür, akıl, aşk vb. temel görüşlerinden kısaca bahseder misiniz?

Meselâ tevhîd anlayışından bahsedecek olursak, diğer sûfilerde olduğu gibi Mevlânâ da daha çok tevhidin tecrübî içeriğine vurgu yapar. Ona göre tevhid, bilgi düzeyinde kesin de olsa salt bir ikrârdan ibaret değil, kulun izâfî benliğini Mutlak Bir olan Hakk Teâlâ'nın huzurunda tecrübî olarak yakıp yok etmesidir. Bu yönüyle tevhid, tıpkı boğulduğu için kendisinden dalgaların hareketlerinden başka bir hareket sâdır olmayan kişinin hali gibi tam bir fenâ ve istiğrak halinde idrak edilir. Dolayısıyla sıradan bir mü'min, bir filozof ya da kelamcı için salt naklî ya da aklî delile dayalı olarak ikrârdan ve îtikattan ibaret olan tevhidin, Mevlânâ'ya göre, bütün bunların yanı sıra bir de tecrübî, şuhûdî ve vücûdî içeriği vardır. Kuru bir iddia, salt bir kabul olmaktan çıkarılarak tecrübî olarak idrak edilen tevhidin bu boyutunda, maddî âlemde müşahede ettiğimiz bütün hayalî ikilikler, çokluklar, tevhîde dair bütün anlayış farklılıkları tek bir potada eritilir. Tevhîdin bu tecrübî boyutuna ise ancak, fizikî âlemin işleyişinin bir gereği olarak sürekli bize dikte edilen çokluk ve ikilik fikrinden yine tecrübî olarak uzaklaşmak ve yegâne Sevgili olarak görülen Hakk Teâlâ'ya her yönden yönelmekle erişilir. Bu noktada din, bir aşk, bir muhabbet dini ve bizzat müşahede edilen vahdet dîni olarak farklı bir görünüm kazanır. İşte tevhidin bu tecrübî hakikati, çoğu zaman nefsanî ve rûhânî saflaşma ve Hakk'ın sonsuz rahmetiyle kulunu Kendine doğru cezbetmesi sonucu yaşanan izâfî benliğin ortadan kalkması anlamına gelen fenâ ve vuslat hallerinde bizzat tecrûbe edilir. Artık tevhid, din, imân, kulluk, küfür hep bu tecrûbeden kaynaklanan vahdet perspektifinden değerlendirilir.

Şimdi Mevlânâ'nın bütün bu görüşleri hakkında ayrıntılı konuşma imkânımız olmadığına göre onun düşünce sistemiyle alâkalı olarak ilkesel bazda bir noktaya dikkat çekmek istiyorum. Mevlânâ'nın düşüncesinin temel bazı ilkeleri vardır, hangi konudan bahsediyor olursak olalım bu esaslar hemen dikkat çeker. Bunlardan bir tanesi de ârızî, izâfî, geçici, tevehhümî olan sûret yerine aslî, kalıcı olan mânâya rağbet etmektir. Dolayısıyla din, tevhîd, îman, aşk, bilgi, kulluk, ibadet, dünya hayatı, vs. hep bu perspektiften değerlendirilir. Belirli bir veçheyi oluşturan sûret boyutu ihmal edilmeksizin sürekli mânâ ve ruh boyutuna dikkat çekilir. Mevlânâ'nın açıkça ifade ettiği gibi, üstünde yaşadığımız ve yükümlülüklerimizi yerine getirmeye çalıştığımız bu maddî dünya ile buraya ait olan her şey her an dağılıp yok olmaktadır, mânâ âlemi ise kendi alanına ait olan şeylerle birlikte ebedî olarak kalacaktır. Öyleyse kul, bu dünyaya ait geçici â'râzlar yerine mânâ âlemine ait kalıcı cevherlerin talibi olmalıdır. Tevhidden, îmandan mı bahsediyoruz; bu, Mevlânâ'ya göre boş bir dâvâ kuru bir iddiadan ibaret olamaz, tecrübî, şuhûdî muhtevâsı olması lazım. Kulluktan, ibadetten mi bahsediyoruz; Hakk Teâlâ'nın huzuruna götürülecek bir cevher ve mânâdan yoksun bir sûretten ibaretse pek bir anlamı yok. Akıldan, bilgiden mi bahsediyoruz; insanı aslî gayesine ulaştırmıyorsa ayak bağıdır, yüküdür. Aşktan mı bahsediyoruz; ilâhî cemalden yoksunsa aşağılık nefsin hazzından başka bir şey değildir.

Mevlânâ'yı diğer Müslüman âlimlerden ayıran ve mesajının bu kadar geniş kitlelere ulaşmasında etkili olan faktörler hakkındaki değerlendirmeniz nedir?

Az önce işaret etmeye çalıştığım gibi her zaman için daha kalıcı, daha aslî ve daha evrensel olana vurgu yaptığı için Mevlânâ'nın sözleri her din, ırk ve dilden insanı etkileyebilmektedir. Erich Fromm'un Mevlânâ hakkındaki ifadelerini ödünç alarak söyleyecek olursak:

"Mevlânâ sadece bir şâir, bir mutasavvıf ya da bir tarikatın kurucusu değildi; o, aynı zamanda insanın doğasıyla ilgili derin bir anlayışa sahip bir insandı. İçgüdülerin mahiyetini, aklın içgüdüler üzerindeki etkisini, benliğin (self) mahiyetini, bilinci, bilinçaltını ve kozmik bilinci tartışmıştı... Tüm bu alanlarda, insanın doğasıyla ilgilenenlere Mevlânâ'nın söyleyeceği çok şey bulunmaktadır."

Şimdi, insanın cevherini, mahiyetini, imkan ve sınırlılıklarını çok iyi idrak etmiş bir sûfî olan Mevlânâ, bir vakıa olarak reddetmese de, insanda tâlî olarak sonradan ortaya çıkan farklılıklara pek rağbet etmez. Bütün beşeriyetin ortak paydada buluştuğu, daha aslî ve daha kalıcı olan cevherden, ruhtan, hattâ bir insanın çıkabileceği ve düşebileceği seviyelerden, kısacası kelimenin tam anlamıyla "insân olmak"tan bahseder. Şu halde farklı din, kültür, ırk ve düzeyden insan onun sözlerinde kendi dünyasına ait bir şeyler bulabilmektedir. Onun

eserlerinin derin muhtevâsı ilmî, entelektüel ve spirütüel adanmışlığı olan insanların dikkatini çekerken, hikayeleri, canlı tasvirleri, ifadelerindeki sâdeliği de geniş halk kitlelerini cezbetmektedir. Peki Mevlânâ'nın mesajı, bir şekilde doğu, batı ya da ülkemizde bu kadar geniş bir yelpazeye sahip insan kitlesine ulaşıyor da Mevlânâ ya da onun asıl dikkat çekmek istediği şey doğru anlaşılabilir mi? Hangi ırk ve kültürden olursa olsun kendisini özelde Mevlânâ'nın genelde tasavvufun aslî gayesine adanmış ya da ilmî-entelektüel adanmışlık içerisinde bulunan sınırlı sayıda insan hariç bu soruya olumlu bir cevap vermek maalesef pek mümkün gözüküyor. Zîrâ Mevlânâ'nın ya da her hangi bir sūfînin "Gel!" çağrısına uyarak, onların tecrübe ettiği gerçeklik dünyasına acizâne bir adım atıp bu yolun yükünü, çilesini kısmen de olsa omuzlarımızda hissetmek yerine daha kolay olanı seçiyoruz: Onun sözlerinden; bozulmuş, değiştirilmiş, kirlenmiş bir "mevlânâ imajı" yaratıyor ve kendi geçici beklentilerimiz doğrultusunda bu imajı bir şekilde tüketiyoruz. Ayrıntılarıyla örnek vermeye gerek yok; Mevlevî âyini sema'ın çeşitli etkinliklerde folklorik olarak icrâ edildiğini biliyoruz ya da 2007 Mevlânâ Yılı münâsebetiyle "mevlânâ imaj"larının, onun hayat felsefesine hiç de uymayan etkinliklerde nasıl tüketildiğini hep birlikte gördük ya da duyduk. Kimi zaman bu tüketim çılgınlık boyutlarına varıyor. Mevlânâ üzerine kapsamlı bir eser kaleme alan Franklin D. Lewis eserinin Giriş kısmında batıdaki Rûmî çılgınlığından (*Rûmî-mania*) bahseder. Öyle ki bu çılgınlık, *spiritual aerobic* salonlarında rock müzik eşliğinde Mevlânâ'dan pasajlar okumaya ya da Mevlevîlik âyini sema'ın dans kulüplerinde tüketilmesine, hattâ onun aşk ve muhabbet hakkındaki sözlerini, nefsânî cinsellik seviyelerine indirgeyen yazıların kaleme alınmasına ve bunun farklı gruplarca kullanılmasına kadar varmıştır. Şimdi bu, "Gel!" çağrısına uymak şöyle dursun aslından uzaklaştırılmış "mevlânâ imaj"larının, nasıl bir hayat yaşıyorsak yaşayalım hiç fark etmez günlük hayatımıza adapte edilmesinden başka bir şey değildir.